

Revolusjonær tale?

NYE PERSPEKTIVER PÅ EIDSVOLLSADRESSENE

Av Trond Bjerkås

Artikkelen undersøker eidsvollsadressene som eksempler på revolusjonær retorikk, og analyserer noen sentrale retoriske elementer som preger adressene. Den norske revolusjonen i 1814 skiller seg fra den franske i 1789 ved å rettferdiggjøre seg selv gjennom tradisjonalistiske ideer. Revolusjonen ble begrunnet i et forsvar for den gamle orden. Samtidig ga den nye historiske konteksten adressene er skrevet i, de tradisjonelle ideene nytt innhold.

Eidsvollsadressene har tradisjonelt blitt sett på enten som kilder til «stemningen i folket» i Norge i 1814, eller som propagandaredskap for prins Christian Frederik. Uten å se bort fra propagandaaspektet, forsøker artikkelen å forstå adressene som et resultat av møtet mellom pålegg ovenfra og ulike aktørers forståelse av påleggene og den situasjonen landet befant seg i våren 1814.

English
abstract
p 180

trond.bjerkas@ntnu.no

Trond Bjerkås er Ph.d.-stipendiat ved NTNU.

Historisk tidsskrift

Bind 93, s. 95–124

© Universitetsforlaget 2014

DEN 19. FEBRUAR 1814 erklærte prins Christian Frederik gjennom et åpent brev at han antok tittelen som Norges regent «med alle rettigheter og med den myndighet som Frederik VI har frasagt seg».¹ Videre erklærte han at der skulle samles de «af nationen valgte oplyste mænd» på Eidsvoll verk den 10. april for å anta «en Regjeringsform, som fuldkommen og for bestandig kan betrygge Folkets frihet og Statens Tarv.»² Med dette stilte den danske arveprinsen seg i spissen for en revolusjonær politikk i Norge med det uttalte mål å omstøte Kieltraktatens bestemmelser og danne en konstitusjon på folkesuverenitetens grunn.

Samme dag skrev prinsen til landets biskoper at befolkningen skulle samles i kirkene for å avlegge ed til fedrelandet. Deretter skulle det fra hvert sogn velges to representanter som skulle møte ved en distriktsfor- samling for å velge utsendinger til riksforsamlingen på Eidsvoll. I tillegg ble det valgt egne representanter fra byene og fra de land- og sjømilitære enhetene.³ Etter valgene ble det, på menighetens, amtets, byens eller divisjonens vegne, skrevet en adresse som senere ble overlevert til regenten på riksforsamlingen. Disse eidsvollsadressene, som de er blitt kalt, inneholder en fullmakt for representantene som var valgt til å møte på distriktsforsamlingen. De inneholder også ofte lykkønskninger og takk- sigelser til regenten og refleksjoner over Norges situasjon og det forestående grunnlovsarbeidet. Det er disse adressenes innhold og funksjon som er tema for denne artikkelen.

Hendelsene i Norge i 1814 må sees i en bredere europeisk kontekst. Begrepet «revolusjonens tidsalder» viser til politiske og sosiokulturelle endringer på andre halvdel av 1700-tallet og første halvdel av 1800-tallet. Endringene innebar fremveksten av folkesuverenitetsideer, konstitusjo- nalisme og generelt et nytt forhold mellom staten og dens befolkning, en utvikling fra undersått til borger. Selv om de skandinaviske samfunnene var preget av en sterk kontinuitet med fortiden, sammenlignet med det revolusjonære Frankrike og Amerika, har nyere forskning utvidet begre- pet «revolusjonens tidsalder» til å omfatte samfunnsendringene som pre- get også denne delen av Europa.⁴ Det er rimelig å betegne 1814 i Norge som et revolusjonsår, både fordi det innebar et brudd med eneveldet og

1. S. Steen, *1814*, Oslo 1951: 100.

2. A. Olafsen, Innledning, i *Riksforsamlingens forhandlinger, 2den del. Adresser og Fuldmagter*. Udgitt efter offentlig foranstaltning ved sorenskriver Arent Olafsen og Cand. Jur. Kr. Birch-Reichenwald. Kristiania 1914 (heretter *Adresser og Fuldmagter*): iii–vi.

3. Ibid.: v.

4. P. Ihalainen et al. (red.), *Scandinavia in the age of revolution. Nordic political cultures, 1740–1820*, Ashgate 2011.

innføringen av en konstitusjon basert på folkesuverenitet og maktfordeling, og fordi hendelsene dette året ble oppfattet som et opprør mot en (ny)etablert orden, representert ved Kieltraktaten.

Eidsvollsadressene var et ledd i legitimeringen av denne omveltningen, og er som sådan eksempler på revolusjonær retorikk. I vid forstand anser jeg revolusjonær retorikk for å omfatte alle utsagn, slagord og rettferdiggjørelser som ledsager revolusjonære handlinger. I eidsvollsadressene kommer noe av det særegne ved den norske revolusjonære retorikken til syne. Opprøret i Norge rettferdiggjorde seg selv gjennom tradisjonalistiske ideer, revolusjonen ble begrunnet i et forsvar for den gamle orden. Samtidig ga den nye historiske konteksten adressene er skrevet i, de tradisjonelle ideene nytt innhold. I snevrere forstand betegner revolusjonær retorikk utsagn som fremmer ideer inspirert av de franske og amerikanske revolusjonene – ideer som folkesuverenitet, menneskerettigheter og konstitusjonalisme. I hvilken grad adressene målbærer en slik type retorikk, er et av spørsmålene jeg vil drøfte i denne artikkelen.

Adressene er fascinerende kilder. Selv om de kun gir innblikk i ett historisk øyeblikk, gir de et rikt øyeblikksbilde av hvilke forestillinger som rådde om Norges status som nasjon og dets forhold til sine naboer. Dette var heller ikke et hvilket som helst øyeblikk, men det tidspunktet da båndene til Danmark og den gamle statsdannelsen var brutt, men hvor en ny stat ennå ikke var dannet. I henhold til tidens politiske teori er det et bilde fra et samfunn i naturtilstanden, «a state of perfect freedom», ifølge Locke⁵ eller «[g]jengivne til vor naturlige Frihed,» som det heter i adressen fra Søndre Trondhjems amt.⁶ Den gamle samfunnskontrakten var opphevet, en ny skulle forhandles frem. Som en bekreftelse på edsavleggelsen til Norges selvstendighet, på vegne av alle stemmeberettigede i norgeshistoriens første landsomfattende valghandling, er adressene et uttrykk for en massiv mobilisering av folket for det som ble fremstilt som en kamp for nasjonens frihet og selvstendighet.

HISTORIOGRAFI OG PROBLEMSTILLINGER

Adressene har vært omfattet med stor interesse av historikerne. For Halvdan Koht ga adressene, eller snarere edsavleggelsen de bekreftet, det folkerettslige grunnlaget for Christian Frederiks politikk og for selvstendig-

5. J. Locke, *2nd treatise of government*, chapter II, Of the state of nature, § 4, i *Two treatises of government and a letter concerning toleration*, New Haven 2003: 101.

6. *Adresser og Fuldmagter*: Søndre Trondhjems amt: 433.

hetspartiets linje på Eidsvoll. Eden sikret ifølge ham folkesuvereniteten som Riksforsamlingens og de senere unionsforhandlingenes ufravikelige grunnlag.⁷ Koht argumenterer dermed for at adressene legitimerte Christian Frederiks prosjekt og bandt Riksforsamlingens mandat.

Adressene har videre blitt ansett som viktige kilder til «stemningen i folket» i 1814. Ifølge Yngvar Nielsen vil adressene «til alle Tider blive staaende som et umiskjendeligt Udtryk for det, som var det norske Folks virkelige Stemning».⁸ Koht mener at «det er ingen tvil om at det overvældende flertal av folket stemte for selvstendigheten med den største begeistring».⁹ I adressene møter vi et folk «i andakt og alvor», skriver Knut Mykland. Man finner nok uttrykk for misnøye mot prinsens politikk, men de «hørte til unntagelsene.»¹⁰ I senere tid har Odd Arvid Storsveen argumentert for at adressene gir uttrykk for en reell kongetroskap.¹¹

Likevel har adressenes kildeverdi blitt trukket i tvil. Deres ensartede innhold, den underdanige tonen overfor regenten, den betingelsesløse tilslutningen de uttrykker, har fått flere til å tvile på om de uttrykker «folkets følelser» i noen meningsfull forstand. Tidspresset foran, og den offentlige karakteren ved valgene og edsavleggelsen gir god grunn til å stille spørsmål ved om disse handlingene ble utøvd fritt av den enkelte kirkegjenger. Den offentlige stemmes unisone bifall for Christian Frederik beviste for Gustav Peder Blom bare riktigheten i Rousseaus dictum, at «'la voix publique n'est pas la voix la tous' [...]. Den, der ikke ubetinget vilde istemme den almindelige Jubel, han taug, og selv Stiltienheden syntes her som i Frankrig under Revolutionen Ivrrerne betænkelig.»¹²

Arne Bergsgård har, i den grundigste studien av adressene, konkludert negativt om deres verdi som kilder til stemningen i folket i vårmånedene 1814.¹³ De er for ham magre kilder fra et samfunn med et lite og fattig politisk liv.¹⁴ Bergsgård legger vekt på at adressene hadde en strategisk funksjon for Christian Frederik. Utad skulle de bekrefte for omverdenen

7. H. Koht, Grundspørsmålet i 1814, *Historisk tidsskrift*, 1916: 1–16. Koht tolker feks. Nicolai Wergelands forslag 12. april om at Riksforsamlingen burde ta stilling til selvstendighets-spørsmålet som et brudd på folkesuvereniteten, fordi folket gjennom eden allerede hadde sagt ja til selvstendigheten (s. 9).

8. Y. Nielsen, *Christian Frederik og valgene til eidsvoldsforsamlingen*, Kristiania 1915: 21.

9. Koht 1916: 8.

10. K. Mykland, *Norges historie*, bind 9. *Kampen om Norge, 1784–1814*, Oslo 1978: 357.

11. O. A. Storsveen, «Fornuftig Kierlighed til Fædrenelandet». En analyse av norsk patriotisme mellom 1784 og 1801, i O. A. Storsveen m.fl., *Norsk patriotisme for 1814*, Oslo 1997: 50.

12. G. P. Blom, *Norges Statsforandring i Aaret 1814*, Christiania 1860: 128.

13. A. Bergsgård, Valadressene til Christian Frederik, *Historisk tidsskrift* 1943–46, 33: 1–40.

14. Bergsgård 1943–46: 39.

at han handlet på vegne av folket, innad skulle de være et våpen mot motstanderne av prinsens linje.¹⁵ De reproduserer derfor forelegget i Christian Frederiks kunngjøringer fra 19. februar, og er ellers preget av prestenes altomfattende innflytelse: «prestane hadde si opplysning frå biskopane, som atter var instruerte av prinsregenten».¹⁶ På tross av at adressene vitner om «ei stemning av høgtid og varme», «ei ålmann plikt-kjensle»¹⁷ og at eden har blitt sverget med glede,¹⁸ fremstår de hos Bergsgård først og fremst som propagandaredskap for Christian Frederik. Dette synet støttes langt på vei av Sverre Steen.¹⁹ Propagandapreget styrkes av at arbeidet med publiseringen av adressene begynte umiddelbart etter at riksforsamlingen var konstituert. Det var viktig for regenten å vise for omverdenen at han handlet på vegne av et samlet folk. Ved minst én anledning har Christian Frederik før trykkingen selv fått endret en adresse som var for svenskvennlig.²⁰

De kritiske innvendingene er uten tvil tungtveiende, men hvorvidt kildene er magre avhenger av hvilke spørsmål vi stiller til dem. Vi kan, ut over å «demaskere» adressene som maktinstrumenter, analysere deres språklige innhold og funksjon i en helt spesiell historisk kontekst. Adressene skulle fungere mobiliserende i en revolusjonær situasjon. De måtte derfor spille på ideer som til en viss grad hadde resonans i hvert fall i deler av befolkningen. Et sentralt spørsmål i denne artikkelen er derfor hvilke retoriske elementer som preger adressene. Jeg vil argumentere for at de samlet fremmer en forestilling om nasjon og selvstendighet nær knyttet til fortiden. Fortidsforestillingene i adressene kan forstås i spennet mellom den patriotiske diskursen som var dominerende i tiårene før 1814, og den nasjonsbyggende diskursen som vokste frem i den nye nasjonen utover på 1800-tallet. Den historiske situasjonen adressene er frembrakt i gjør at de overskrider patriotismen, samtidig som de ennå ikke uttrykker en forståelse av nasjonen og selvstendigheten i tråd med den senere nasjonsbyggingsdiskursen.

Selv om adressene fremstår som enhetlige, er de ikke identiske. De uttrykker ofte ulike visjoner og forventninger om hvordan det nye Norge skal bli. Et viktig spørsmål er derfor hvem som hadde innflytelse på

15. Bergsgård 1943-46: 4.

16. Bergsgård 1943-46: 5.

17. Bergsgård 1943-46: 40.

18. Bergsgård 1943-46: 10.

19. Steen 1951: 134.

20. O. Vassveit, En ukjent Eidsvollsfullmakt fra Akershusiske skarpskytterregiment. Oberstløytnant Fredrik Wilhelm Bruenech Stabells politiske virksomhet våren 1814, *Historisk tidsskrift*, 59, 1980: 63-74.

utformingen av adressene, og som dermed var opinionsdannere på et tidspunkt da nasjonsforståelsen lå i støpeskjeen. En nærliggende tanke er at Christian Frederik selv la sterke føringer på innholdet. Dette vil tas i betraktning i artikkelen. Men betydningen av regentens erklæringer var ikke fastlagt på forhånd. I tråd med en resepsjonsteoretisk fortolkning kan adressene sees på som ulike leserresponser på Christian Frederiks erklæringer. Ulike typer adresser kan forstås som et resultat av at ulike «lesertyper» tolket den konkrete historiske situasjonen på ulike måter.

Alle adressene, bortsett fra de fra Nord-Norge, er trykket og utgitt som andre bind av *Rigsforsamlingens forhandlinger*.²¹ Denne undersøkelsen er basert på adressene fra Søndre Trondhjems amt, Lister og Mandals amt og Søndre Bergenhus amt, samt de fire stiftsbyene. Dette utvalget gir ikke grunnlag for en systematisk sammenligning av regionale variasjoner i adressene. Det er heller ikke hovedformålet med artikkelen.²² De ulike adressetyper som presenteres er først og fremst bestemt av ulike «lesertyper» i resepsjonsteoretisk forstand.

TOLKNINGER AV REVOLUSJONÆR RETORIKK

Lynn Hunt skiller i en artikkel fra 1983 mellom tre hovedtradisjoner for tolkning av revolusjonær retorikk.²³ I marxistisk tradisjon har de borgerlige revolusjonenes retorikk, som den borgerlige ideologien selv, blitt tolket som falsk bevissthet. Den franske revolusjonen poserte i romerske klær, mens den engelske lånte Det gamle testamentets former. Som Marx skriver i *Louis Bonapartes 18. brumaire*: “the French revolution of 1789–1814 draped itself alternatively as Roman republic and Roman empire, [...] a century earlier, Cromwell and the English had borrowed the old testament language, passions and delusions for their bourgeois revolution.»²⁴ Revolusjonene ikledde seg tidligere tiders gevanter for å skjule sitt egentlige innhold, også for seg selv: «Previous revolutions required recollections of world history in order to dull themselves to their own content.»²⁵ Så snart den revolusjonære mobiliseringen var over, viste det

21. *Adresser og Fuldmagter*. Adressene fra Nord-Norge ble ikke overlevert til Christian Frederik, da det ikke møtte representanter på Eidsvoll herfra. Disse ble først trykket i et tilleggsbind i 1918. Om adressene fra Nord-Norge, se H. F. Vandraas, *Enige og tro til Dovre faller? En historisk undersøkelse av de politiske hendelsene i Nordland i 1814–1815*, masteroppgave i historie, UiO 2008: 13, 66–68.

22. De som er interessert i dette henvises til Bergsgård 1943–46.

23. L. Hunt, The rhetoric of revolution in France, *History Workshop*, 15, 1983: 78–94 (80–81).

24. K. Marx, The eighteenth brumaire of Louis Bonaparte, i Marx, *Later political writings, Cambridge texts in the history of political thought*, Cambridge 1996: 32–33.

25. Marx 1996: 34.

borgerlige samfunnet seg derimot for hva det egentlig var: «When that goal was attained, when the bourgeois transformation of English society was complete, the prosaic empiricist Locke supplanted the sorrowful prophet Habakkuk.»²⁶

Hele poenget med marxistisk språkanalyse er å avsløre retorikkens opphav i kjernebegreper som klasse, kapital, hegemoni. I norsk sammenheng har hverken retorikken eller hendelsene i 1814 blitt utsatt for noen konsekvent marxistisk demaskering. Kanskje henger dette sammen med at den marxistisk orienterte historikeren som i størst grad har beskjeftiget seg med 1814, Halvdan Koht, har tolket Grunnloven som en seier for bondeklassen.²⁷ Han ga dermed den etablerte nasjonale fortolkningen til Sars en marxistisk legitimitet, istedenfor å undergrave den gjennom et klassekampperspektiv. Den marxistisk orienterte nasjonalismekritikken som finnes for eksempel hos Eric Hobsbawm, har ikke slått an i Norge, i hvert fall ikke når det gjelder fortolkningen av merkeåret 1814.²⁸ En marxistisk orientert historiker som Kåre Lunden skriver at Hobsbawm ikke har bidratt til studiet av nasjonalisme før 1814, og at det er feilaktig, som Hobsbawm gjør, å betrakte nasjoner som moderne konstruksjoner.²⁹ For norske marxister har ikke 1814 blitt tolket som en borgerlig revolusjon.

En annen form for demaskering er Tocquevilles oppfatning at det revolusjonære språket iscenesetter et fiktivt historisk brudd. Retorikken tildekker det faktum at revolusjonen faktisk reproduserte det gamle samfunnets maktkonsentrasjon, sentralisering og byråkratisering.³⁰ Det er dette aspektet ved Tocqueville Hayden White betegner som tragisk. De revolusjonære idealene (likhet) underbygger de gamle despotiske praksisene (sentralisering av statsmakten).³¹ Tocqueville avslører det falske i forestillingen om at revolusjonen bringer noe nytt. Dette perspektivet ligger nær opp til Jens Arup Seips forståelse av 1814 og hans forståelse av politisk retorikk generelt. Snarere enn å være starten på et radikalt nytt samfunn, var de bærende elementene i den nye norske staten de samme som de hadde vært under eneveldet. For Seip var det embetsverket som

26. Marx 1996: 33.

27. H. Koht, *Det store i 1814*, Oslo 1914.

28. E. J. Hobsbawm, *Nations and nationalism since 1780. Programme, myth, reality*, Cambridge 1990.

29. K. Lunden, *Norsk grålysing. Norsk nasjonalisme 1770–1814 på allmenn bakgrunn*, Oslo 1992: 30–34.

30. Hunt 1983: 80.

31. H. White, *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, Baltimore og London 1973: 218–220.

særlig representerte denne kontinuiteten og som sikret statens overlevelse etter 1814: «Embetsverket var en arv fra den danske tid, og fra eneveldets. Man kan derfor si at likesom den norske stat ble skapt i 1814, av eneveldets mann, ble den etter 1814 bevart av den viktigste institusjon eneveldet hadde skapt.»³²

Et mer funksjonalistisk snarere enn avslørende syn på revolusjonær retorikk finner vi i tradisjonen etter Emile Durkheim. Hans Ulrich Gumbrecht fokuserer på at det revolusjonære språket er integrerende, skaper felles identitet og politisk konsensus. Det begrepsliggjør det nye fellesskapet og svarer derfor til et kollektivt behov i en revolusjonær situasjon.³³

Gumbrecht tolker revolusjonens retorikk ut fra et resepsjonsetetisk eller resepsjonsteoretisk ståsted og vektlegger at mening dannes i tekstens møte med ulike lesere eller lesergrupper. Sentrale begreper innenfor denne tradisjonen er «kommunikasjonssituasjon» og «meningsdannelse». Resepsjonsetetikens formål er å «rekonstruere ulike forståelser av historiske tekster med utgangspunkt i ulike kommunikasjonssituasjoner.»³⁴ Det er altså et dialektisk forhold mellom situasjonsforståelse og meningsforståelse (*Situationverstehen* og *Sinnverstehen*), og Gumbrecht tar prinsipielt utgangspunkt i et mangfold av mulig meningsinnhold i tekstene.³⁵ Som nevnt kan resepsjonsteorien fungere som en inngang til problemet som ligger i at eidsvollsadressene i stor grad er påvirket av Christian Frederik selv. Adressene kan leses som fortolkninger av Christian Frederiks erklæringer fra 19. februar. Gjennom adressene kan vi forsøke å rekonstruere situasjonsforståelsen til ulike «lesere» av Christian Frederiks kunngjøringer.

Snarere enn å søke etter retorikkens mening så å si utenfor språket, vil Lynn Hunt behandle det «som en tekst» som kan analyseres ved litteraturkritikkens redskaper.³⁶ Hunt skriver om den franske revolusjonære retorikken, at den i mangel av nasjonale historiske symboler manet frem en «mytisk nåtid».³⁷ Gjennom en analyse av de sentrale forestillingene og besvergelsene som akkompagnerte den franske revolusjonen, viser hun hvordan de skapte et radikalt brudd med den nasjonale fortiden. Hunt anser det revolusjonære språket hverken som gjennomiktig eller

32. J. A. Seip, *Utsikt over Norges historie*, Oslo 1974: 63.

33. H. U. Gumbrecht, *Funktionen parlamentarischer Rhetorik in der Französischen Revolution. Vorstudien zur Entwicklung einer historischen Textpragmatik*, München 1978.

34. Gumbrecht 1978: 10.

35. Gumbrecht 1978: 11.

36. Hunt 1983: 81.

37. Hunt 1983: 82.

illusorisk. Det representerer ikke en allerede foreliggende virkelighet, men det kan heller ikke sies å tilsløre denne. Virkeligheten blir i vesentlig grad konstituert gjennom språket. Som hun har skrevet i en senere tekst: «My aim was [...] to show how political language could be used rhetorically to build a sense of community and at the same time to establish new fields of social, political and cultural struggle.»³⁸ Den første delen av denne målsetningen ligger tett opptil det funksjonalistiske perspektivet hos Gumbrecht. Men Hunt tillegger språket videre en sterk konstituerende kraft. Språket vi bruker legger føringer for fremtidens politiske og kulturelle landskap.

Den norske revolusjonære retorikken i 1814 var preget av sine egne forestillinger og besvergelseser. Inspirert av både Hunts litterære analyse og Gumbrechts resepsjonsanalyse vil jeg undersøke hvilke funksjoner disse fylte i den aktuelle situasjonen, og hvilke føringer de la for nasjonal identitet og kulturkamp i den nye nasjonen etter 1814.

EIDSVOLLSADRESSENE MELLOM PATRIOTISME OG NASJONALISME

Adressene er av varierende lengde, fra rundt en halv til opp mot fire sider i trykt form. De korteste inneholder lite mer enn de påkrevde formalia og gjerne en takknemlighetserklæring overfor regenten, som fullmakten fra Kristiansand, her sitert i sin helhet:

Med ligesaa underdanig som inderlig Taknemlighed og Hengivenhed erkjende vi Deres Højheds Flammende Iver for vort og Fødelandets Redning. – Den Evige velsigne Deres højmodige Bestræbelser! – Han lade Dem i et frelset Folks Velsignelser nyde Lønnen for det store Dagsværk, De paatager Dem!

Vore tvende valgte Medborgere:

Hr. Pastor Wergeland og Grosserer Ole Clausen Mørch, som vi have overdraget det hæderfulde Kald at fremstille sig for Deres Højhed, med de øvrige valgte Landsmænd som Medarbeidere i det viktige Hverv, Nationens Constitution, ville, ved at overlevere Deres Højhed denne vor Fuldmagt, tillige nærmere bevidne Dem vor Ærefrygts og Taknemligheds Følelser.

Christiansands Domkirke den 4 Marts 1814.³⁹

De fleste adressene er likevel mer omfattende. Et av de mest fremtre-

38. L. Hunt, Introduction: History, culture, and text, i L. Hunt (red.), *The new cultural history*, Berkeley 1989: 17.

39. *Adresser og Fuldmagter*, Kristiansand: 171.

dende trekk i adressene er svært tydelige ønsker om å forsvare fedrelandets selvstendighet. Dette må kunne sies å være stemninger pålagt fra oven, siden eden som alle måtte sverge i plenum i forkant av valgene var formulert av Christian Frederik selv. Den lød: «Sverge I at hævde Norges selvstendighet og at vove liv og blod for det elskede fædreland?» Menigheten skulle på dette svare: «Det sværge vi, saa sandt hiælpe os Gud og hans hellige Ord!»⁴⁰ Disse eller lignende formuleringer er derfor til stede i de aller fleste av adressene.

Slike erklæringer var noe nytt i 1814. Det finnes eksempler fra tidligere på offentlige seremonier og ritualistiske hendelser som hevder en norsk identitet, som nasjonalfesten for å feire det nye universitetet i 1811.⁴¹ Med adressene artikuleres derimot for første gang et tydelig krav om nasjonal selvstendighet fra et bredt lag av befolkningen. Dette avviker fra 1700-tallets patriotiske fedrelandsforståelse som manglet kravet om selvstendighet.⁴² Ut fra en vanlig definisjon av begrepet nasjonalisme – en doktrine som hevder at den nasjonale enhet må være politisk uavhengig, og at nasjonens og statens grenser skal være sammenfallende⁴³ – kan eidsvollsadressene fra februar og mars 1814 sies å være det første rendyrkede uttrykket for en norsk nasjonalisme.

Nasjonalisme var en revolusjonær ideologi på 1800-tallet.⁴⁴ Det revolusjonære ved nasjonalismen lå ikke bare i et krav om sammenfall mellom statens og nasjonens grenser, men også i ideen om at folkeviljen skulle være statens grunnlag. Den tidlige nasjonalismen var et liberalt prosjekt, og i løpet av århundret fant det i Europa sted en rekke revolusjoner som var motivert av nasjonal-liberale ideer. Samlingsprosessene i Tyskland og Italia hadde nasjonalisme som en vesentlig forutsetning.⁴⁵ Jens Arup Seip skriver derimot at den nasjonale bevegelse i Norge var et produkt av omveltningen i 1814, ikke en forutsetning. En nasjonal bevissthet ble skapt «i løpet av få måneder», et fellesskap «i samling om felles symboler: en konge, en grunnlov, en fiende.»⁴⁶

Seips syn passer inn i en modernistisk forståelse av nasjonalisme som

40. Reskript, 19.2.1814. Finnes bl.a. i SAT; Fosen prosti, journalsaker 1808–1819.

41. S. Supphellen, «National-Festen» 11.12.1811. Fellesskapsmarkering og regionale spenninger, *Heimen*, 2012/1: 23–36.

42. R. Glenthøj, *Skilsmissen. Dansk og norsk identitet før og efter 1814*, Odense 2012: 99.

43. Ø. Østerud, *Hva er nasjonalisme*, Oslo 1994: 28.

44. R. N. Stromberg, *European intellectual history since 1789*, 6. utg., New Jersey 1994: 68–76; H. Schulze, *States, nations and nationalism*, Cambridge 1996: 197–230.

45. H. Schulze, *The course of German nationalism. From Fredrick the Great to Bismarck 1763–1867*, Cambridge 1991; D. Beales og E. F. Biagini, *The risorgimento and the unification of Italy*, London 2002.

46. Seip 1974: 51 ff.

små elitors politiske prosjekter og nasjonal identitet som et produkt av slike prosjekter. Eric Hobsbawm har poengtert at forestillingene som vanligvis utgjør identifikasjonssymbolene for nasjonale bevegelser, egner seg bedre for programmatisk enn beskrivende formål. Forestillinger om felles opphav, felles språk og så videre egner seg for propaganda for politiske eliter. Nasjoner er for Hobsbawm enheter som i stor grad er konstruert ovenfra som ledd i en politisk agenda.⁴⁷

Den modernistiske nasjonalismeforståelsen er helt klart relevant i vår sammenheng, fordi eidsvolladressene så tydelig fremstår som en del av Christian Frederiks prosjekt om å redde Norge for det oldenburgske dynastiet.⁴⁸ Men selv om Christian Frederik spilte på nasjonale symboler som ledd i en politisk strategi, kunne han ikke spille på *hvilke symboler som helst*. Forestillingene som kom til uttrykk var allerede levende i deler av befolkningen. Det hadde gjennom hele dansketiden eksistert en norsk identitet og klare oppfatninger om Norge som et eget rike, oppfatninger som ble aksentuert i årene før 1814.⁴⁹ Med den nye politiske konteksten i 1814 fikk disse oppfatningene ny betydning og nye funksjoner. Symbolene som ble aktivisert i den norske befolkningen i 1814 var historisk betinget, og bygde på allerede eksisterende men ofte motsigelsesfylte ideer om hva Norge var og hadde vært i fortiden.

DE HISTORISKE BÅNDENE TIL DANMARK

Selvstendighetsiveren som kommer til uttrykk i adressene er på mange måter paradoksal fordi den ikke har brodd mot et tidligere herredømme. Den forestående unionen med Sverige som Kieltraktaten forutsatte, gjorde at selvstendighetskravet ikke ble rettet mot det gamle herredømmet slik tilfellet er i de fleste nasjonale frigjøringsprosesser, som i Latin-Amerika og Øst-Europa.⁵⁰

47. Hobsbawm 1990: 6, 10.

48. At dette var Christian Frederiks plan på kortere eller lengre sikt, er et syn som deles av bl. a. Yngvar Nielsen, Sverre Steen, Jens Arup Seip og Knut Mykland. Yngvar Nielsen mener også at prinsen hadde ideer om et samlet Skandinavia, med de tre kronene samlet på hans hode. Se Y. Nielsen, *Christian Frederik og hans drøm om huset Holsteins restitusjon paa den svenske trone*, Kristiania 1915; Steen 1951: 117; K. Mykland, Medens det endnu er tid, *Historisk tidsskrift* 1962: 1–41; Seip 1974: 19 ff.

49. Ø. Rian, Oppfatningen av Norge fra senmiddelalderen til 1814, i O. A. Storsveen m. fl.: *Norsk patriotisme før 1814*, Oslo 1997: 165–183.

50. J. C. Chasteen, *Americanos: Latin America's struggle for independence*, Oxford 2008. Hagen Schulze påpeker at et belte av østeuropeiske stater fra Finland i nord til de baltiske statene og Hellas i sør oppsto gjennom frigjøringer fra de russiske, ottomanske og østerrikske imperiene. Schulze sammenligner dette med oppløsningen av unionen mellom Norge og Sverige i 1905. Etter min mening er det mer nærliggende å sammenligne prosessene i Øst-Europa med 1814, da Norge faktisk ble adskilt fra en konglomeratstat med visse strukturelle likhets-trekk som de østeuropeiske imperiene. Norge er særegent i den forstand at denne prosessen i samtiden ble fremstilt som et tap, ikke som en frigjøring. Schulze 1996: 207.

I Christian Frederiks skikkelse kunne selvstendighetsiver og historiske avhengighetsbånd forenes i en og samme person. Selvstendighetsideen ble i Norge knyttet tett sammen med en motstand mot at landet skulle bli avhendet som et krigsbytte til en fremmed makt. Denne umyndiggjøringen, som Kieltraktaten ble oppfattet som, er et uttrykk for at napoleonskrigene var en brytningstid i synet på folkesuverenitetsspørsmål. Den gamle praksis om å behandle landområder som fyrstelige eiendeler ble fortsatt praktisert, men dens prinsipper ble utfordret.⁵¹ Odd Arvid Storsveen betegner Kielfredens provokasjon som en «diskrepans» i nordmennenes øyne, en diskrepans som ble en kilde til historisk handling på nasjonens vegne.⁵²

Som uttrykk for motstanden mot avhendingen, ble de historiske båndene til Danmark fremstilt som naturlige og gode i eidsvollsadressene. «[M]isundte af andre Nationer have Tvillingrigerne Dan & Nors Folk været, som forenede under den Oldenburgske Stamme i 365 aar.»⁵³ Båndene til Danmark og «det Oldenburgske kongehuses milde og fredelige Regiering»⁵⁴ hadde vært heldige og gode, men nå var de «sønderrevet» med list og vold.⁵⁵ Frederik VI, «vor Fordums gode Konge», blir minnet med nostalgi, og hans avhending av Norge blir fremstilt som et storsinnet offer for å skaffe landet fred.⁵⁶ Jammeren over tapet av fellesskapet med Danmark tempereres av og til av en gammeltestamentlig resignasjon: «[M]en alt er foranderligt og ubestandigt! Riger opstaae, Riger falde.»⁵⁷

Påkallelsen av en felles dansk-norsk fortid uttrykkes altså som ledd i en selvstendighetstankegang. Innbyggerne i Granvin prestegjeld i Søndre Bergenhus proklamerer, i forlengelsen av en klage over de brutte båndene til Danmark: «Vi afskye ethvert Herredømme.»⁵⁸

Dette viser hvordan motsetningen mellom det selvstendige Norge og det gamle avhengighetsbåndet til Danmark først ble en virksom idé i årene *etter* at bruddet var et faktum. Henrik Wergelands berømte bilde av Norges historie som to halvsirkler bundet sammen av en uren lege-

51. Steen 1951: 48. Norgesspørsmålet ble også diskutert langs disse linjer i Europa. Den liberale opposisjonen i England kritiserte at Norge skulle bli avhendet «som en saueflokk». Se T. Steinfeld, *Norden under oppbrudd*. Madame de Staël, Fredrikke Brun og striden om Norge 1812–1814, *Historisk tidsskrift*, 91, 2012: 201.

52. Storsveen 1997: 138–139.

53. *Adresser og fuldmagter: Øvre Kvinesdal*: 245–246.

54. *Adresser og fuldmagter: Fjeldberg*: 74.

55. *Adresser og fuldmagter: Finnås*: 72; *Fjeldberg*: 74; *Granvin*: 75; *Voss*: 92.

56. *Adresser og fuldmagter: Etne*: 70; *Øvre Kvinesdal* 245–246.

57. *Adresser og fuldmagter: Øvre Kvinesdal*: 246.

58. *Adresser og fuldmagter: Granvin*: 76.

ring, tilhører kulturkampene senere i århundret.⁵⁹ I 1814 kunne det ikke ha hatt noen mobiliserende kraft, og dermed heller ikke fungert som revolusjonær retorikk.

Den sterke betoningen av båndene til Danmark kan sees i lys av en helstatspatriotisme som sto sterkt i oldenburgerstaten, særlig fra midten av 1770-tallet. Fedrelandskjærlighet – patriotisme – var et sentralt begrep i den dansk-norske offentligheten i siste halvdel av 1700-tallet. Rasmus Glenthøj identifiserer tre beslektede patriotiske ideologier – en helstatspatriotisk, en kosmopolitisk og en nasjonalpatriotisk.⁶⁰ Disse utelukket ikke hverandre, og innebar ingen nasjonalistiske krav om samsvar mellom nasjonens og statens grenser. Vi kan likevel finne viktige forutsetninger for nasjonalismen på 1800-tallet i patriotismens fedrelandsbegrep.

Helstatspatriotismen fremmet en forståelse av fedrelandet som helstaten under ett. Den ble aktivt fremmet av Guldbergs regime som en motvekt til kritikken som var kommet fra Norge under trykkefrihetsperioden.⁶¹ Samtidig var patriotismen kosmopolitisk. Den var en universalistisk dyd, ikke en idé som var knyttet til en spesifikk nasjonalitet. Å være patriot var et bevisst valg tatt av en opplyst borger, ikke en iboende egenskap eller et karaktertrekk. Det var et begrep som var tydelig knyttet til én samfunnsgruppe, nemlig det fremvoksende borgerskapet.⁶² Borgerbegrepet gjennomgikk en transformasjon på 1700-tallet. Fra å være en standskategori basert på formelle, juridiske kriterier, som borgerrett i byene, ble det i økende grad en sosial distinksjon. Borgerskapet ble et fellesskap basert på en felles livsstil og felles verdier. En sentral verdi for borgerskapet var fedrelandskjærlighet, som ikke minst ble uttrykt og manifestert gjennom de patriotiske selskapene.⁶³

Medlemmene av de patriotiske selskapene var opptatt av økonomi, dannelse og sivile rettigheter. De ville fremme ideer og tiltak som bidro til «fedrelandets vel», men de var ikke politiske i streng forstand. De fremmet ytringsfrihet, men innenfor eneveldets ramme. Langt fra å være prinsipielt statskritiske, ønsket de at staten aktivt skulle fremme økonomi og jordbruk, og ikke minst legge til rette for utdanning og dannelse av bondestanden.⁶⁴ Det sterke fokuset på å løfte bondestanden fra

59. I tale «Til Forfædrenes Minde» i 1834. Se *Dokumentasjonsprosjektet* ved UIO. <http://www.dokpro.uio.no/wergeland/WIV2/WIV2002.html> (lest 11.10.13).

60. Glenthøj 2012: 62–67.

61. Glenthøj 2012: 66.

62. Glenthøj 2012: 10–12.

63. J. Engelhardt, Patriotism, nationalism and modernity: The patriotic societies in the Danish conglomerate state 1769–1814, *Nations and nationalism* 13 (2), 2007: 207–209.

64. Engelhardt 2007: 210–212.

ignoranse til opplysning vitner om det tydelig borgerlige utsynspunktet for patriotismen.

Patriotismens tydelige fundament innenfor én samfunnsgruppe skiller den fra nasjonalismen. Nasjonalisme er et massefenomen, i den forstand at selverklærte nasjonalister hevder å representere en stor gruppe, en nasjon. «Even if nationalist movements do not have active popular support they claim to speak for the whole nation,» skriver John Breuilly. «In this sense nationalist politics is always mass politics.»⁶⁵ Eidsvolladressene fungerte som en legitimering av Christian Frederiks oppstand nettopp gjennom å trekke hele folket inn i prosjektet og var slik sett et massefenomen. Mens patriotismen manifesteres gjennom eksklusive selskaper med en mengde formelle og uformelle kriterier for deltagelse, ble *nasjonen* på valgdagen i vårmånedene i 1814 samlet i kirkene, hvor alle kunne, ja, alle *skulle*, delta. Med adressene har fedrelandsiveren flyttet ut av borgerskapets salonger og fremmes nå av hele folket.

I adressene kommer et patriotisk fedrelandsbegrep til syne gjennom identifikasjonen med helstaten og oldenburgregimet. Men i den aktuelle situasjonen er patriotismen omformet til et krav om av nasjonal selvstendighet på vegne av hele befolkningen. Støtten til Christian Frederik skal sikre at det påtvungede bruddet med oldenburgerne leges. Med en omskrivning av Tocqueville kan vi si at adressene legitimerer oppstanden ved å iscenesette en historisk kontinuitet med det gamle regimet.

RETTE ODELSMAND TIL HAARFAGRES THRONE. ODELSRETTE TIL NORGE

Det patriotiske borgerskapet var ikke ubevisst om eller uinteressert i nasjonale distinksjoner. Det fantes i Norge en bevissthet om noe særegent norsk. Intellektuelle nordmenn kunne dele fedrelandsbegrepet i to, et *fedreland* og et *fødeland*.⁶⁶ En norsk kulturell identitet gjennom 1700-tallet ble styrket gjennom en økende interesse for norsk historie og geografi, ikke minst med Gerhard Schønings arbeider.⁶⁷ Med trykkefriheten

65. Breuilly 1993: 19.

66. R. Glenthøj, Et fædreland og et fødeland. Loyalitet og identitet i Danmark-Norge 1807–1814, i B. Frydenlund og R. Glenthøj (red.), *1807 og Danmark-Norge. På vei mot adskillelsen*, Oslo 2009: 91–94.

67. Storsveen 1997: 18; Glenthøj 2012: 62–64. For mer om Schønings betydning for norsk patriotisme, se Ø. Rian, Gerhard Schønning og vitenskapeliggjøringen av historiefaget, i S. Supphellen (red.), *I Gerhard Schønings fotspor. Historiefaget og historieinstituttet i Trondheim i fag- og kunnskapshistorisk perspektiv*. Skriftserie fra Institutt for historie og klassiske fag, nr. 55, Trondheim 2009: 1–10.

under Struensee fikk en norsk identitet et mer politisk uttrykk gjennom til dels sterk kritikk av Norges påståtte tilsidesettelse i helstaten.⁶⁸

I løpet av krigen 1807–1814 ble fedrelandsbegrepet knyttet enda mer eksklusivt til Norge. De katastrofeaktige følgene for Norge av Frederik VIIs napoleonsvennlige politikk skapte en situasjon hvor fedrelandets vel ikke så lett kunne identifiseres med helstatens vel. Rasmus Glenthøj skriver at «[b]egivenhederne i 1814 fjernede (nesten) enhver tvetydighed i nordmandens fædrelandsbegreb. Herefter var fædrelandet og fødelandet altid ét.»⁶⁹ Likevel ser vi i adressene fra februar–mars 1814 enda en fedrelandsforståelse i endring, en endring som kommer til uttrykk ved at to adskilte ideer om Norges fortid uttrykkes side om side. Samtidig som fellesskapet med Danmark fremheves, finner vi også tydelige referanser til Norge som et fordums selvstendig rike.

Mens man i England på 1640-tallet og Frankrike på 1790-tallet hadde vendt seg til Bibelen og den romerske antikken for å finne forbilder for radikalt nye samfunn, så man i Norge i 1814 mot sin egen nasjonale fortid for å bevare det bestående mot angrep. Forestillinger om Norges gamle selvstendighet er relativt synlige i adressene, om enn mindre fremtredende enn fellesskapet med Danmark. Christian Frederiks arverett til den norske tronen underbygges ved å vise til de norske sagakongene. Regenten blir gjentatte ganger fremstilt som «opphøyet paa Kongeriget Norges Throne, hvortil de er Odelsbaaren», «en til Norges Throne odelsbaaren Fyrste» og lignende.⁷⁰ Det er klart at dette ikke bare er uttrykk for at Norge og Danmark historisk hadde blitt regjert av samme fyrstehus. Adressene vitner om en klar bevissthet om Norge som et selvstendig rike fra gammelt av, siden det henvises til de norske sagakongene: «De tillade, at Haralds og Haachons hæderlige Krone sættes paa Deres Hoved, og Sverriirs glørværdige Septer lægges i Deres Haand,» heter det i adressen fra Stadsbygden i Søndre Trondhjems amt.⁷¹ Fra Bergen domkirkes menighet omtales regenten som «rette Odelsmand til Haarfagres Throne.»⁷² Fordums storhet knyttes her til rikets gjenfødelse: «Dig og det gjenfødte Norge tilhører vort Liv, Blod og Gods.»⁷³

Vi ser at motivene om selvstendighet og nasjonal gjenfødelse er frem-

68. O. Feldbæk, «For Norge, Kiæmpers Fødeland.» Norsk kritikk og identitet 1770–73, *Historisk tidsskrift*, 1/1994.

69. Glenthøj 2009: 94.

70. *Adresser og fuldmagter*: Granvin: 76; Haus: 78; Kvinnherad: 81; Skånevik: 85; Bjelland: 259; Søndre Trondhjems amt: 343; Åfjord: 435; Meldal: 443; Ørlandet: 456.

71. *Adresser og fuldmagter*: Stadsbygden: 452.

72. *Adresser og fuldmagter*: Bergen: 34.

73. *Adresser og fuldmagter*: Bergen: 34.

treddende, men at de ikke står i motsetning til det historiske fellesskapet med Danmark. Dette stemmer overens med en patriotisk fedrelandsførståelse hvor objektet for kulturell og politisk identifikasjon ikke nødvendigvis er det samme. Begge forestillingene brukes til å underbygge legitimiteten i Christian Frederiks prosjekt. Eneveldets praksis med å fremstille de norske sagakongene som oldenburgernes forfedre blir således videreført i adressenes krav om nasjonal selvstendighet.⁷⁴ For Ernst Sars ble dette trekket tolket som en «mangel» hos 1814-generasjonen. Den nasjonsbyggende historieskrivningen på 1800-tallet preges av at selvstendigheten tolkes som en løsrivelse fra Danmark, og at folkesuvereniteten sees i motsetning til fyrstemakten. Sars skrev at «arveundersaatlighetens fordommer, idet de bandt folket til *Kristian Frederik* som den selvskevne leder, sad som en lænke om dets fod, der hindrede det fra at udnytte det store øjeblik og naa, hvad der kunde været naaet.»⁷⁵ Men i 1814 ble ikke «arveundersaatligheten» oppfattet som en fordom. Den var tvert imot en helt sentral idé i mobiliseringen av folket til nasjonens forsvar.

Vi kan kanskje si at mens den franske revolusjonære retorikken fremmet en mytisk nåtid, maner eidsvollsadressene frem en mytisk fortid. Dette er en annen fortid enn den Sars beskrev i sin *Udsigt*. I adressenes bilde av fortiden finnes ingen konflikt mellom nasjon og helstat, folk og konge, norsk og dansk. De oldenburgske fyrstene og unionen med Danmark markerer intet brudd med norsk selvstendighet. Fortiden presenteres som et harmonisk hele inntil Kieltraktaten styrtet idyllen i grus. Denne harmoniens gjenopprettelse fremstilles som folkets og Christian Frederiks felles mål og som opprørets legitimering.

FRELSESMOTIVET

I tillegg til den borgerlig funderte patriotismen, kan vi spore det vi kan kalle en *religiøs patriotisme* i adressene. Det religiøse aspektet ved retorikken i 1814 er underkommunisert i forskningen, men det er viktig for å forstå fremveksten av nasjonsideen som et massefenomen.

Generelt fremstilles Christian Frederik som en frelser som skal redde sitt folk fra ulykke og nød. Takknemlighet overfor regenten er, som Bergsgård fremhever, et av hovedtrekkene ved adressene.⁷⁶ Et typisk eksempel er adressen fra Korskirken menighet i Bergen. Her beskrives først den dystre situasjonen Norge befinner seg i: «denne utænkte og

74. Ø. Rian, *Historie i tvangstrøye. Kongemakt og historiefordimling i Danmark-Norge 1536–1814*, *Historisk tidsskrift*, 1/2013: 63–89 (s. 86).

75. J. E. Sars, *Historisk Indledning til Grundloven*, Kristiania 1887: 172.

76. Bergsgård 1943–46: 11.

mørke Smertens og Krænkelsens Dag.» Deretter fremstilles redningen i form av prinsregenten: «Den frelsende Skytsengel stod midt iblandt os, Deres Kongelige Højhed, til at være vort Fædrelands Fader.»⁷⁷ Kristus-parallellen er ofte ganske eksplisitt: «Vor tillid er til Gud, vort Haab er til Norges Skyts-Engel, som Gud i Nødens Tid sendte os, for at udbrede Hæld og Velsignelse, over en Million dybt sukkende Forladte,» heter det fra Stadsbygden i Søndre Trondhjems amt.⁷⁸ Skal vi tro adressene, anså også den tyske befolkningen i Bergen seg som en del av fedrelandet og Christian Frederik som deres frelser: «(des geliebtes Vaterlandes) Retter und Beschuzer Sie zur Stunde der Gefahr seyn wollen.»⁷⁹ Frelsermotivet er kanskje det mest fremtredende motivet i adressene, og er knyttet til en eksplisitt religiøsitet.⁸⁰ Dette kan forklares med at fullmaktene ofte var ført i pennen av landets sogneprester, men mer generelt knytter det an til en paternalisme som gjennomsyret forholdet mellom styresmakter og undersåtter under eneveldet og som bare langsomt slapp taket i tiårene etter 1814. Den religiøse innpakningen av budskapet var viktig for det Gumbrecht betegner som den revolusjonære retorikkens konsensusdannende funksjon. Den kirkelige konteksten var ikke bare en måte å løse de praktiske utfordringene som valget til den grunnlovgivende forsamlingen medførte. Det sikret også fellesskapsfølelsen innad i den enkelte menighet og fremmet lojalitet til saken og dens leder.

«EN ROVLYSTEN VOLDSMANN». BILDET AV SVERIGE OG CARL JOHAN

Fullmaktene fremviser en konsekvent og absolutt motsetning mellom den legitime Christian Frederik og den illegitime Carl Johan. De setter i spill utbredte forestillinger om Sverige som en aggressiv og militaristisk nabo.⁸¹ Norge fremstilles som «et Rov for fremmed Vold,»⁸² som offer for «List, Vold og Overmagt.»⁸³ Uttrykk som «fremmed Aag» eller «fremmed Herredom» brukes ofte.⁸⁴

I hvert fall i grensetraktene på Østlandet og i Trøndelag er det nærliggende å tro at frykten for svensk herredømme ga resonans i befolkningen.

77. *Adresser og Fuldmagter*: Korskirken menighet: 36.

78. *Adresser og Fuldmagter*: Stadsbygden: 451.

79. *Adresser og Fuldmagter*: St. Marienkirche: 39.

80. For andre referanser til Christian Frederik som frelser: *Adresser og Fuldmagter*: Etne: 70; Hammer: 77; Kvinnherad: 81; Lindås: 83; Christiania: 144; Hidra: 242; Vanse: 248; Klæbu: 242; Meldal: 248; Ørlandet: 256.

81. Rian 1997.

82. *Adresser og fuldmagter*; Etne: 70.

83. *Adresser og fuldmagter*; Fjeldberg: 74.

84. *Adresser og fuldmagter*; Fane: 71; Hidra: 241; Søndre Trondhjems amt: 434; Åfjord: 435; Byneset: 437; Ørlandet: 456.

To hundre års kamp om hegemoniet i Norden ga grunnlag for frykt for invaderende svenske tropper. Senest i 1808–09 hadde det vært krig mellom Danmark-Norge og Sverige, hvor hovedbyrden falt på den norske hæren.⁸⁵ Etter Christian Frederiks avvisning av Kielfreden var faren for krig igjen overhengende, og Sverige var en tydelig ytre trussel å samle nasjonen mot.

Negative karakteristikk gikk ofte spesifikt på Carl Johans person. Han betegnes som «Naboerigets ugiæve Bestyrer».⁸⁶ Som for å gjøre kontrasten til Christian Frederik skarpest mulig, ble Carl Johans opportuniste og ikke-fyrstelige bakgrunn brukt mot ham: (en) rovlysten Voldsmann, ikke mindre ved de afskyeligste Rænker, end ved en laant Magt, vilde tilrane sig (Norge) den 14de Januar 1814.»⁸⁷ Mens Christian Frederik hadde odelsretten til den norske trone, var Carl Johans makt lånt og tilranet.⁸⁸

Også fremstillingene av Sverige og Carl Johan hadde et forbilde i Christian Frederiks egen penn. I en kunngjøring fra 19. februar, utstedt sammen med det åpne brevet om valget til riksforsamlingen, skriver han at han sverger å hevde Norges selvstendighet mot «det svenske Aag» og «en Udlandings Herskesyge».⁸⁹ Adressene utgjør på mange måter et bekræftende svar fra hele befolkningen på Christian Frederiks erklæringer og befalinger. På den måten ga de legitimitet til regentens prosjekt, et prosjekt som ble tolket som en nasjonal selvstendighetskamp.

ARVERETT OG FOLKESUVERENITET – ET SPENNINGSFORHOLD?

Motsetningen mellom den odelsbårne fyrste Christian Frederik og den ugjeve bestyrer Carl Johan var et ukomplisert motiv hvor rett settes mot urett, selvstendighet mot fremmed herredømme. Men Christian Frederiks arverett sto i et sterkere spenningsforhold til folkesuverenitetstanken, ideen om at folket selv skulle bestemme sin regjeringsform. Denne spenningen var et sentralt tema i opptakten til riksforsamlingen og kommer også til syne i adressene, om enn i dempet form.

Arveretten til den norske trone var viktig for Christian Frederik per-

85. O. Feldbæk, Denmark in the Napoleonic wars. A foreign policy survey, *Scandinavian Journal of History*, 26, 2, 2001: 95.

86. *Adresser og fuldmagter*; Bjelland: 238–239.

87. *Adresser og fuldmagter*; Bergen: 35.

88. Andre henvisninger til Carl Johan og Sverige som voldsmenn, se: *Adresser og fuldmagter*; Finnås: 72–73; Fjeldberg: 74; Vikør: 91; Voss: 92; Lyngdal: 243; Øvre Kvinesdal: 245; Vanse: 248; Orkdal: 447.

89. Kundgjørelse fra Christian Frederik om at Kong Frederik den Sjette nødedes til at frasi-ge sig sin Ret til Norges Throne 19.2.1814. <http://www.nb.no/nbsok/nb/952e19d52ea8b37bd467a0eaafdb5016.nbdigital?lang=en> (hentet 18.09.13).

sonlig. Frederik VI kunne kanskje løse nordmennene fra sin troskapsed til ham selv, men det var ikke dermed gitt at han hadde rett til å frata Christian Frederik hans rettmessige arv. Christian Frederik protesterte selv i brev til Frederik VI mot dennes rett til å avstå hans familiearv.⁹⁰ Han oppfattet seg som den legitime tronfølgeren i henhold til Kongeloven, og trekker retorisk en linje fra enevoldsforfatningen til den nye forfatning som skal bestemmes ved å sitere Kongeloven i reskriptet: «Den bedste begyndelse til Alting er, at begynde med Gud.»⁹¹

Samtidig ga tilknytningen til den gamle norske tronen gjenklang i sterke strømninger i befolkningen, noe som ga legitimitet til Christian Frederiks oppstand. Han ville derfor opprinnelig hevde arveretten til Norge, men på det såkalte «stormannsmøtet» på Eidsvoll 16. februar ble han overtalt til heller å la seg velge av riksforsamlingen.⁹² Det var forholdet til stormaktene som var det viktigste argumentet når prinsens støttespillere argumenterte for at han skulle la seg velge.⁹³ Prinsen var altså dypt ambivalent i spørsmålet om arverett eller valg, noe som viser seg i reskriptet fra 19. februar. Her gis oppstanden en dobbelt legitimering, både odelsretten til tronen og folkets rett til å velge regjeringsform:

[...] det norske Folk, gjengivet Folkenes oprindelige Ret, til selv at bestemme deres Regjerings-Forfatning, nu, ved Samdræktighed, kan hævde sin Sælvstændighed; saa og, at Jeg, Norges Thrones Odelsbaarne, kaldet ved Nationens tillidsfulde Ønske, har lovet at forblive blant dette troe Folk [...]⁹⁴

Vi er her inne på spørsmålet om adressene fremmer revolusjonære ideer som folkesuverenitet. Ambivalensen i reskriptet går igjen i adressene, men blir ofte moderert ved at retten til å bestemme en ny regjeringsform fremstilles som en gave regenten har skjenket folket. Menigheten i Åfjord i Søndre Trondhjems amt priser Christian Frederik for «den ædelmodige Rettighed De har forundt Nationens oplyste og redelige Mænd, til samlede i deres Raad, at Grunde den for Norge gavnligste Regierings Form.»⁹⁵ Fra Byneset heter det at regenten vil «tilvejebringe [gamle Norge] en, forhen ukjendt, Hæder og Lyksalighed.»⁹⁶ I disse tilfellene fremstilles den forespeilede nye konstitusjonen som en aller nådigst vel-

90. Nielsen 1905: 41. Se også Christian Frederiks dagbok, innførsel 25. januar.

91. Reskript 19.2.1814. Jfr. Kongeloven § 1.

92. S. Dyrvik, *Året 1814*, Oslo 2005: 47–48.

93. Se f.eks. brev fra biskop Bugge til Christian Frederik 18. februar 1814. Trykket i *Fra Biskop Bugges Haand. Breve og Taler. Udgivne av D. Thrap*, Kristiania 1886: 49–50.

94. Reskript, 19.2.1814.

95. *Adresser og fuldmagter*: Åfjord: 435.

96. *Adresser og fuldmagter*: Byneset: 437.

gjørenhet fra fyrsten, og kan dermed ikke sies å være særlig revolusjonær i snever forstand. Forestillingen om at spørsmålet om regjeringsform i siste instans ligger hos regenten, blir bekreftet av fogden i Fosen i et vedlegg til adressen fra Stadsbygden: «Hvad Regjæringsformen angaaer, da finder jeg den at være den bedste som vor ophøjede Prinds Selv aller-naadigst finder tjenligst for landet.»⁹⁷

Ambivalensen i eksemplene ovenfor har gremmet senere nasjonsbyggende historikere. Folkesuverenitetsideen blir likevel noen steder hevdet tydeligere enn i eksemplene ovenfor, og uten at den blir fremstilt som en fyrstelig nåde. Som nevnt beskriver Søndre Trondhjems amts fullmakt Norges stilling som gjengitt til dets naturlige frihet, og fortsetter: «overladte til os selv at bestemme den Regjeringsform og den Grundlov, hvorefter vi ønske os bestyrende saaledes som vi troe det hensigtsmessig til at hævde og oprettholde vor Selvstændighed.»⁹⁸ «[V]i troe: at Folk kan være lykkelig uden Konge, men ej uden Regjering,» skriver Hitra menighet.⁹⁹

Noen adresser konkretiserer nærmere hva en ny regjeringsform bør innebære, i drøftende partier som skiller seg fra det høystemte leiet som ellers dominerer i fullmaktene. Adressen fra Hitra påpeker at den nye forfatningen må gjøre allmennviljen til lovgiver slik at det blir umulig for de få eller ett enkelt menneske å tilrive seg makten. Dette konkretiseres ytterligere. Hele folket må sikres rett til liv, religionsfrihet, eiendomsrett, rett til å stemme og til å velges.¹⁰⁰ Fra Stadsbygd fremheves folkets «naturlige Rettigheder, selv at bestemme sin politiske Stilling, ved ei allene at give sig en Fyrste, men og en Konstitution overensstemmende med dets Ønsker.»¹⁰¹

Nå var ikke ideen om at statens makt utgår fra folket noe nytt i 1814. Som Frede Castberg har påpekt, ble også eneveldet legitimert med en lære om at makten var overdratt kongen fra folket.¹⁰² Den påpekte retoriske koblingen til Kongeloven er derfor kanskje ikke så overraskende. Kanskje oppfattet ikke Christian Frederik avgjørelsen på stormannsmøtet som et tydelig statsrettslig brudd. Formuleringene i adressene fra Hitra og Statsbygd går imidlertid ut over regentens egne, i retning av en Rousseausk alltid-virkende allmennvilje. Det viser at prinsens erklæringer og befalinger var åpne for tolkning. Derav følger spørsmålet om

97. *Adresser og fuldmagter*: Erklæring fra fogd Christen Gramm: 453.

98. *Adresser og fuldmagter*: Søndre Trondhjems amt: 433.

99. *Adresser og fuldmagter*: Hitra: 438.

100. *Adresser og fuldmagter*: Hitra: 439.

101. *Adresser og fuldmagter*: Stadsbygd: 452.

102. F. Castberg, Grunnloven i 1814 og i dag, *Samtiden. Tidsskrift for politikk, litteratur og samfunnsproblemer* 1964: 265.

hvem fortolkerne var og hva deres bakgrunn hadde å si for utformingen av adressene.

UTFORMINGEN AV ADRESSENE

Vi har sett at adressene i stor grad var formet etter forelegg fra Christian Frederik og hans støttespillere i embetsverket, og at dette gir dem et enhetlig preg. Gjennom biskopene påla regenten alle å sverge en ed på å forsvare Norges selvstendighet og ofre liv og blod «for det elskede Fædre- neland».¹⁰³ Bekreftelser på en slik offervilje er dermed allestedsnærvæ- rende i adressene. Det negative bildet av Sverige og Carl Johan er formu- lert av regenten. Også ambivalensen mellom arverett og folkesuverenitet som preger mange adresser, har sin opprinnelse i prinsens hånd.

Men vi kan finne elementer som skiller adressene fra hverandre. I resepsjonsteoretisk forstand kan adressene forstås som ulike fortolknin- ger eller «lesninger» av Christian Frederiks erklæringer. Adressene er et resultat av møtet mellom erklæringer ovenfra og adresseforfatternes ulike fortolkningsposisjoner.

Etter å ha vist hvordan adressene ble formet ovenfra av maktappara- tet, vil jeg gi eksempler på hvordan regentens forelegg ble fortolket ulikt av ulike adresseforfattere. Det må påpekes at dette ikke er ment som en uttømmende kategorisering av adressene. Én adresse kan ha preg av flere typer, og de er ikke gjensidig ekskluderende. Formålet er å vise hvordan ulik sosiokulturell bakgrunn kunne gi ulik fortolkning av foreleggene ovenfra. Eksemplene viser hvordan ulike tradisjoner fra enevoldssamfun- net fikk innvirkning på situasjonsforståelse og meningsdannelse.

Embetsverkets føringer på adressene

Christian Frederiks revolusjon skiller seg fra andre ved at statsapparatet hele tiden var intakt og stod til opprørers disposisjon. Dette var en helt avgjørende forutsetning for aksjonen. At Christian Frederik, som øverst- kommanderende i Norge, lente seg på hæren og det sivile og geistlige embetsverket for å kaste det (ifølge Kieltraktaten) lovmessige statsover- hodet, gjør det nærliggende å beskrive det som skjedde som et kupp sna- rere enn en revolusjon. Revolusjonsbegrepet antyder en folkelig støtte til prosjektet, en støtte Christian Frederik trengte og benyttet embetsverket for å sikre.

Regentens erklæringer og ønsker ble formidlet og underbygget av det geistlige embetsverket. Prestene fikk klare instruksjoner fra biskopene.

¹⁰³. Reskript 19.2.1814.

Biskop Bugge i Trondheim påtegnet reskriptet om edsavleggelsen med instruksjer til prestene om gjennomføringen av bededagen. Forelegget for formuleringene om at retten til å bestemme regjeringsform er en gave skjenket til folket av regenten, kan vi finne igjen her:

Jeg forlader mig paa, at Præsterne med rørte Hierter erkiende Forsynets barmhiertige Styrelse, som saa tydelig har viist sig deri, at vi have den udmærkede Fyrste, som er Thronens Arving, midt iblant os just i denne vanskelige Tidspunkt. De ville med mig erkiende den i Historiens Aar-bøger maaskee uhørte Ædelmodighed at denne sieldne Prinds, istedenfor som Rigets Arving at erklære sig for dets Souveraine Konge, meget meer overlader det til Nationen selv at bestemme sin Regieringsform, og finder Kronen dobbelt skøn, naar den rækkes ham af et taknemmeligt Folk.¹⁰⁴

Bugge, som overfor regenten hadde argumentert med at aksept av folkeretten var en politisk nødvendighet, fremstiller det overfor sine underordnede som et resultat av en nådig fyrstes kjærlighet til sitt folk. Vi får også bekreftelser på at presset på de tilstedeværende i kirkene må ha vært ganske stort. Ifølge reskriptet skulle tolv av menighetens menn underskrive en bekreftelse på at eden var avsagt. Disse tolv fikk av biskopen også en kontrollfunksjon:

Det bliver bedst, at de 12 Mænd, som af Præsten udvælges for at underskrive Attesten og Addressen, først af ham underrettes og stilles hist og her i Kirkerne for, med Edens aflæggelse at erindre de i Kirken staaende Mænd om hvad de ved Hænders Opløftelse lydeligen skulle fremsige. Derved sættes de og istand til at attestere, at Eden er aflagt.¹⁰⁵

Menigheten fikk altså ordene lagt i munnen og avsa i fellesskap eden om troskap til fedrelandet. Mulighetene for diskusjon eller reservasjon virker små, om ikke fraværende. Halvdan Koht tar så visst ikke for hardt i når han skriver at formen som ble valgt «la et visst pres på dem som skulde være med.»¹⁰⁶ G. P. Blom synes å beskrive det mer treffende: «Det overraskede Folk svor en Ed, som det ikke vidste, om det kunde opfylde, og uden at det blev levnet Tid til Undersøkelser desangaaende.»¹⁰⁷ Kohts betegnelse av edsavleggelsen som en «folkeavstemning» virker ganske tilslørende for det som skjedde.¹⁰⁸

104. Trykt reskript av 19.2.1814 med påskrift av biskop Bugge. SAT; Fosen prosti; journalsaker, 1808–1819. Finnes også i SAT; personalia/lokalia 372, nr 4; fire skriv ang. 1814.

105. Ibid.

106. Koht 1916: 8.

107. Sitert i Nielsen 1915: 15.

108. Koht 1916: 7.

Biskop Bugge, som regentens mann og prestenes overordnede, har hatt tydelig innflytelse på utformingen av adressene, og også de øvrige biskopene drev aktiv agitasjon for Christian Frederik.¹⁰⁹ Likevel kan vi spore forskjeller i adressene. De ulike adresseforfatterne tillegger situasjonen og forelegget ulik mening.¹¹⁰ Jeg vil i det følgende fokusere på adressenes forståelse av begrepene frihet og selvstendighet. Christian Frederik hadde i sine erklæringer manet til forsvar for disse verdiene,¹¹¹ men meningen i disse begrepene ble forstått ulikt.

Patriotiske borgere

Adressene fra stiftsbyene utmerker seg først og fremst med sin knapphet og nøkterne tone. For Bergens og Christianias vedkommende kan det forklares ved at adressene har bilag fra de enkelte menighetene som er mer uttrykksfulle i formen. For Kristiansands vedkommende kan den knappe formen muligens vitne om en lunken holdning til Christian Frederiks prosjekt. Selv om de første underskriverne, stiftamtmann Schouboe og biskop Sørensen, var regentens menn, kom de to valgte utsendingene, Nicolai Wergeland og grosserer Mørch, til å tilhøre unionspartiet på Eidsvoll.

For borgerskapet i Trondheim betød frihet ikke minst frihet til å drive sin næring:

Tillidsfulde see vi den Dag imøde, da Sparsomhed i Statsudgifter, og ligelig Fordeeling af disse, vil gjøre hver billigtænkende Mænd tilfreds, da under grundfæstet Fred nye Næringsgrene og Velstandskilder ville fremmes, da Videnskaber og Konster ville opelskes, og Kjærlighed til Fædreland opflattes i hvert Bryst [...]¹¹²

Setningen summerer fint opp de borgerlige idealene for stats- og samfunnsliv, og stemmer overens med de patriotiske idealene som Juliane Engelhardt stiller opp. Hensynene som vektlegges fra Trondheim er patriotiske, ikke nasjonalistiske: de fremhever statens ve og vel, økonomi og næringsliv.¹¹³ Staten skal sørge for fred og lave kostnader som grunnlag for næringsmessig og vitenskapelig fremgang. Det kan kanskje synes pedantisk å fremheve næringsvennlig politikk i øyeblikket da nasjonens skjebne lå og vippet på en knivsegg, men omsorgen for næringslivets ve

109. Bergsgård 1943–46: 5–6.

110. Jfr. Gumbrecht 1978: 10.

111. Kundgjørelse, 19.2.1814: «[...] naar Voldsmænd krænke Rigets Frihed og Selvstændighed, da skulde de føle, at der boer Kraft i Normandens Arm, til at hævne Forurettelser, og Mod i hans høie Sjæl, til at foretrække Død for Underkuelse.»

112. *Adresser og fuldmagter*. Trondheim: 418.

113. Engelhardt 2007.

og vel var også fremhevet i kunngjøringene fra Christian Frederik.¹¹⁴ Først og fremst viser Trondheimsadressen at for den borgerlige eliten der var fedrelandets vel nærmere knyttet til næringspolitikk, vitenskap og andre patriotiske ideer enn til nasjonal selvstendighet og friheten fra «fremmed åk», som ikke er nevnt i adressen fra Trondheim.

Paternalistiske prester

På landet var det som oftest sogneprestene som formulerte adressene. Presteadressenes stil virker fremmed for oss i dag, preget som de er av en høystemt patos og tilbedelse av Christian Frederik: «[...] ein prestelige svada, som i sume tilfelle flyt ut over alle bradder», skriver Arne Bergsgård, tydelig frastøtt.¹¹⁵ Med sin intensitet og ekspressive metaforikk minner de om prekener, og det fremmede ved dem bunner nettopp i at en religiøs retorikk i så stor grad får prege det vi i dag vil anse som et rent politisk sakskompleks.

Det er presteadressene som i størst grad formulerer kravet om nasjonal selvstendighet, eller «frihet fra fremmed åk». Den bibelske språktradisjonen har mange forbilder for undertrykte og jagede folk som søker sin frelser, og denne retorikken dukker opp i adressene hvor Christian Frederik fremstilles som en nasjonal Messias. Å fremstille kongen som en frelser i vanskelige tider hadde sterke tradisjoner i de skandinaviske lutherske kirkene. I både Sverige og Danmark-Norge ble det religiøse og politiske fellesskapet langt på vei fremstilt som identisk på 1700-tallet. Prekestolen ble i utstrakt grad brukt til å legitimere den eksisterende politiske orden, og det nasjonale fellesskapet ble fremstilt som et Israel med et særlig forhold til Gud.¹¹⁶

I 1814 var det derfor igjen nærliggende å tolke det religiøse og det nasjonale fellesskapet som to sider av samme sak, og å fremstille Christian Frederik som fedrelandets frelser. På tross av presteadressenes underdanige stil er det her vi finner de tydeligste forløperne til ideen om nasjonal selvstendighet som skulle bli viktigere utover på 1800-tallet. Dette er bare tilsynelatende en motsigelse. Adressene knytter an til en veletablert retorisk tradisjon. Det som hadde endret seg var den politiske konteksten. Etter bruddet med Danmark var det Norge, ikke helstaten, som representerte fedrelandet. Sars' og Bergsgårds irritasjon til tross, det er presteadressene som i størst grad peker ut over patriotismen mot 1800-

^{114.} Kundgjørelse 19.2.1814.

^{115.} Bergsgård 1943–46: 10.

^{116.} M. Bregnsbo og P. Ihalainen, Gradual reconsiderations of Lutheran conceptions of politics, i Ihalainen et al. 2011: 107–119.

tallets nasjonalisme. Man kan derfor si at en av den norske nasjonalismens kilder finnes i eneveldets religiøse paternalisme.

Den fremtredende rollen som religiøse forestillinger spilte for fremveksten av nasjonal identitet i de formative årene rundt 1814, gjør at vi bør stille spørsmål ved den eksklusive rollen borgerlige eliter har blitt gitt i nasjonalismens historie. Forskere som Rasmus Glenthøj og Juliane Engelhardt tar utgangspunkt i et bredt borgerbegrep som omfatter både handelsborgere, embetsmenn og «intelligensiaen», og argumenterer for at det var innenfor disse gruppene at de sentrale nye ideene om nasjonal identitet ble formet.¹¹⁷ Selv om sogneprestene var embetsmenn, er det urimelig å inkludere dem i dette borgerbegrepet, som først og fremst er ment å omfatte *urbane eliter*. Presteadressene baserer seg på idéstrømninger som både var eldre og bredere forankret enn den borgerlige patriotismen. Da fedrelandsbegrepet endret seg fra en avgrenset borgerlig idé til et begrep for massene, synes forbindelsen mellom det nasjonale og det religiøse fellesskapet å være sentral.

Videre knytter presteadressene an til idétradisjoner med dype røtter i de skandinaviske samfunnene. I århundrer hadde allmuens første reaksjon på nye pålegg og byrder vært å påpeke at det brøt med sedvanen. Man påberopte seg tradisjonen og påpekte det urimelige i å innføre nye ordninger uten at befolkningen var spurt.¹¹⁸ I den gamle sedvanetenkningen lå en kime til protest mot avhendingen til Sverige. På dette punktet konvergerer prestenes paternalisme med en folkelig motstandstradisjon. Snarere enn som Sars å tolke støtten til Christian Frederik som tegn på et ennå umodent folk som ikke trakk de nødvendige konklusjonene av den situasjonen det stod i, kan vi se den som en manifestasjon av et vel etablert tankegods i det norske bondesamfunnet. I det forfatningsmessige nullpunktet Norge befant seg i i februar 1814, åpnet denne tradisjonen for et revolusjonært krav om nasjonal selvstendighet.

Den opplyste embetsmannen.

Flere adresser fra Søndre Trondhjem har interessante særtrekk. Det gjelder særlig adressene fra Fosen. Fire av de seks adressene fra Fosen inne-

117. Glenthøj 2012 (s. 11 for definisjon av borger); Engelhardt 2007 (s. 209 for definisjon av borger).

118. Om sedvanetenkning og rettighetsideologi i bondesamfunnet, se f.eks. S. Steen, *Det norske folks liv og historie gjennom tidene* IV, Oslo 1955: 244; J. Sandnes, Norsk bondemotstand i århundret etter reformasjonen, *Heimen* 1989: 84–92; M. Njåstad, *Bondemotstand i Trøndelag ca. 1550–1600*, Trondheim 1994: 72–74; K. Dørum, Hvordan kullbøndene seiret i striden med Bernt Anker. Bondepolitikk og bondeøkonomi rundt Oslofjorden på 1700-tallet, *Historisk tidskrift*, 85, 2006: 411–412.

holder mer eller mindre fremtredende referanser til forfatningsproblematikk.¹¹⁹ I tillegg finner vi forfatningsspørsmålet berørt i adressen fra Byneset og, som vist ovenfor, i adressen fra distriktsforsamlingen i Søndre Trondhjem. Dette synes å skille trøndelagsadressene fra adressene fra Lister og Mandal og Søndre Bergenhus, som i liten grad berører disse spørsmålene.

I enkelte av Fosenadressene er det bare snakk om antydninger til berøring med forfatningsspørsmålet, mens i andre kan vi lese lengre utbroderinger om folkerettslige problemstillinger. Fra Åfjord takkes regenten for å ha «forundt Nationens oplyste og redelige Mænd, til samlede i deres Raad, at grunde den for Norge gavnligste Regieringsform.»¹²⁰ mens adressen fra Ørlandet hyller Christian Frederik for å ville regjere «paa den Maade og efter den Regiærings-Form, en Forsamling af Norges opplyste og retskafne Mænd bestemme.»¹²¹

Fra Stadsbygd blir Christian Frederik takket for å ha «(overladt) Folket dets naturlige Rettigheder, selv at bestemme sin politiske Stilling, ved ei allene at give sig en Fyrste, men og en Konstitution overensstemmende med dets Ønsker.»¹²² Dette er én setning fra en lang adresse som inneholder de fleste av de prestelige retoriske elementene som er drøftet ovenfor. Bergsgård trekker nettopp denne adressen frem som et eksempel på nesegrus tilbedelse av regenten som virker «støytande for nasjonal sømd og ærekjensle i våre dagar.»¹²³ Men i sitatet ovenfor kommer likevel folkerettsprinsippet klart frem. Den ovenfor siterte erklæringen fra fogd Gramm, som var et vedlegg til Stadsbygd-adressen, om at prinsen selv visste best hvilken regjeringsform som var gunstigst, kan leses som en presisering av at fogden synes adressen gikk for langt i folkerettslig retning.

Adressen fra Hitra er den teksten som i størst grad drøfter og konkretiserer hva en ny forfatning bør innebære. Folkesuverenitetsprinsippet formuleres tidlig i denne lange adressen: «De (Christian Frederik) erkjender, Nationer, Nationers Menneskerettigheder, kunde ikke hævdes, fraarves, eller bortgives af andre; men besidde Ret, til Selv at bestemme sin Regjeringsform.»¹²⁴ Regenten har ikke bare skjenket folket denne retten som en nådig handling, han har erkjent at folket alltid besitter

119. De seks adressene fra Fosen er Åfjord, Bjørnør, Hemne, Hitra, Stadsbygd og Ørlandet.

120. *Adresser og fuldmagter*: Åfjord: 435.

121. *Adresser og fuldmagter*: Ørlandet: 456.

122. *Adresser og fuldmagter*: Stadsbygd: 452.

123. Bergsgård 1943-46: 11.

124. *Adresser og fuldmagter*: Hitra: 438.

denne retten. Etter å ha bekreftet denne retten prinsipielt, går adressen videre med å konkretisere hva en ny forfatning må inneholde:

O gid! at den af Disse, paa Nationens Vegne, udkastede og antagne Regjerings-Grundlov maae indeholde, højtidelig Forpligtelse for Regjering og Folk, til evigt at hævde saavel hver enkelt Mands Rettighed Henseende Liv, Religion, Friehed, Ære og Ejendom, som heele Folkets hellige Ret til stedse, i et hvert Tilfælde, at kunde gjøre Udtrykket af den allmenne Villie til den eneste Lov.

Teksten fortsetter, påfallende detaljert:

Gid at denne maatte indholde saa vel betænkte Bestemmelser i Henseende til alles Ret til at vælge, vælges, og som Valgte at stemme i Raadet, deres Valgs Maade, Deres Omskiftningstid og Maade, Deres tilstrækkelige Antal, den mindste Mængde der maatte være nærværende, det mindste Antal der af de Nærværende skulde udfordres til at udgjøre Pluraliteten, naar der skulde stemmes, om noget der angik de ovenbenævnte privat Mands eller det Heeles Rettigheder, og det Bestemte skulde erholde Lovs Kraft;

før den fremmer det vi må kalle et revolusjonært krav:

at det evig blev gjort umueligt, at enten Faae eller en Enkelt, Denne bliver dog stedse kun et skrøpelig Menneske! kunde tilrive sig den Magt, at gjøre sin Villie Istedefor Udtrykket af den almene Villie, til nogen gjeldende Lov.»¹²⁵

I Hitraadressen ser vi hvordan reskriptets formuleringer om grunnlovsforsamlingen åpner for en Rousseausk fortolkning som peker ut over fyrstenes herredømme, mot en demokratisk forfatning basert på allmennviljen. Hvor kan en slik fortolkning ha kommet fra?

Det synes å være en sammenheng mellom flere av Fosenadressene, med Hitraadressen som «hovedtekst». Det er rimelig å peke på denne adressens første underskriver, sorenskriver Lars Kaasbøll, som en sentral person.¹²⁶ Som sorenskriver i Fosen ville Kaasbøll ha hatt god kontakt med det øvrige embetsverket i distriktet. Det kan ha gitt ham innflytelse, bevisst eller ubevisst, på de øvrige adressene.

Videre, selv om Kaasbøll ikke var valgmann til distriktsforsamlingen i Søndre Trondhjem, kan han også ha hatt indirekte påvirkning på de folkerettslige formuleringene i den adressen. Kaasbøll var en del av et elite-

^{125.} *Adresser og fuldmagter*: Hitra: 439.

^{126.} Også Bergsgård trekker frem Kaasbøll som forfatter av denne adressen. Bergsgård 1943–46: 21.

miljø i Trøndelag med sentrum på Fosen og Hitra. Han hadde nær kontakt med Rasmus Bull Parelius, som var en av valgmennene fra Hitra. De var svogere samt faddere og svigerforeldre til hverandres barn.¹²⁷ Christen Pram, som besøkte Parelius på sin Norgesreise i 1804, beskriver han som «en ung Mand der er opdragen til Handelen i et af Trondhiems beste Huse [...] med en ej ubetydelig Formue, som han saaledes saa meget bedre er i Stand til at forøge, som han er kiendt og agtet som en ligesaa rettskaffen som formuende Mand.»¹²⁸ Man kan tenke seg at opplysningsideer har blitt formulert og diskutert i miljøet rundt Kaasbøll og Parelius.

Kaasbølls bakgrunn kan kaste lys over dannelsen av opplysningsideer hos en norsk embetsmann i 1814. Som embetsmann var Kaasbøll utdannet ved universitet i København. Han avla juridisk embetseksamen i 1781,¹²⁹ og på begynnelsen av 1790-tallet oppholdt han seg igjen i København i to og et halvt år for å søke om embete.¹³⁰ Etter Bernsdorffs statskupp i 1784 og særlig etter et reskript 3. desember 1790, ble sensuren i Danmark-Norge lettet. Første del av 1790-tallet ble den frieste perioden for offentlige ytringer siden Struensee-perioden. Deretter ble det gradvis strammet inn før full sensur igjen ble innført i 1799.¹³¹ For Kaasbøll må ytringsklimaet i København ha fortonet seg svært annerledes da han ankom i mai 1791 for å søke om embete enn det hadde gjort ti år tidligere da han avla embetseksamen.

Diskusjoner om frihetens forutsetninger var utbredt i Københavns skriftlige offentlighet på 1790-tallet.¹³² Ideer knyttet til den franske revolusjonen ble diskutert relativt åpent. Samtidig var den københavnske offentlighet uten et klart skille mellom stat og sivilsamfunn, enevelde og opinion.¹³³ Kaasbølls referanse til Menneske-Rettigheder i Hitraadressen kan for eksempel finnes igjen hos generalprokurør Christian Colbjørnsen, som i en tale trykket i tidsskriftet *Minerva* i 1794 ville vende sine øyne bort fra «hiine sørgelige Dage, da Menneske=Rettighederne var ukiendte».¹³⁴ Referansene til menneskerettigheter, som Håkon Evju

127. Rasmus Bull Parelius <http://heim.ifi.uio.no/~jensj/Slekt/Family/657.html> (hentet 24.04.2013); Kaasbølls dagbok, s. 17 og 23 i originalteksten. <http://heim.ifi.uio.no/~jensj/Slekt/LauritzKaasbollDagbok/LauritzKaasboll.html> (hentet 10.10.2013)

128. Brev fra Pram til Kommersekollegiet, 31. august 1804, trykket i C. Pram, *Kopibøger frå reiser i Norge 1804–06. Utgitt som festskrift til Sigurd Grieg på 70-årsdagen 22. august 1964*, Oslo 1964: 77.

129. Kaasbølls dagbok, s. 15 i originalteksten.

130. Kaasbølls dagbok, s. 16 i originalteksten.

131. Ø. Rian, Sensuren i Danmark-Norge 1536–1814, i Sandvik (red.), *Demokratisk teori og historisk praksis. Forutsetninger for folkestyre 1750–1850*, Oslo 2010: 145–147.

132. H. Evju, Frihet som politisk problem i dansk-norske tidsskrifter, i Sandvik 2010: 161–196.

133. Evju 2010: 164.

134. Sitert i Evju 2010: 167.

betegner som et besvergende element i Københavns offentlighet på 1790-tallet,¹³⁵ kom altså fra noen av eneveldets øverste embetsmenn. Sentrale revolusjons- og opplysningsideer ble formulert innenfor eneveldets rammer som legitimering av regjeringens reformpolitikk. Denne offentlige sanksjoneringen av opplysningsideer tok på den ene side den politiske brodden fra dem. På den annen side åpnet det for en sirkulering av ideer som under andre forhold kunne legge grunnen for politiske krav. Da de politiske omstendighetene ble endret, kunne 1790-tallets frihetsdiskurs bli avløst av konstitusjonelle krav. Det er noe slikt vi kan skimte i Hitra-adressen. Kaasbøll er et eksempel på hvordan eneveldets embetsmenn gjennom sin utdanning og dannelse hadde forutsetninger for å formulere moderne politiske ideer som i 1814 fanget den odelsbårne regenten i sin egen frihetsretorikk.

KONKLUSJONER

I eidsvollsadressene kan vi se en ny bruk av og en ny identifikasjon med fortiden ta form i norsk historie. I følelsesladete vendinger blir forsvaret av fedrelandet begrunnet både med forestillinger om Norge som et historisk selvstendig rike, og med de historiske båndene til oldenburgdynastiet. Den norske revolusjonære retorikken skiller seg dermed markant fra den franske, hvor overgangen fra enevelde til demokratisk deltagelse var ledsaget av en retorikk som fremhevet det radikalt nye i situasjonen og bruddet med den nasjonale fortiden. Dette var en bruddets retorikk, mens vi i Norge ser en kontinuitetens retorikk som bevisst knyttet båndene tilbake til fortiden.

Retorikken i adressene konstituerer mange av bestanddelene i den norske nasjonalismen på 1800-tallet. Retorikken er nasjonalistisk ved at den setter likhetstegn mellom nasjonens og statens grenser, og ved den sterke patos som blir knyttet til fedrelandets forsvar. Slik sett peker adressenes språk fremover. Men mens de nasjonsbyggende historikerne senere i århundret fremhever at Norge i 1814 *igjen* var blitt fritt etter århundrer i lenker, beskriver eidsvollsadressene en fortid hvor fedrelandets selvstendighet *inntil da* hadde vært intakt, men nå var truet. Elementene i nasjonsbyggingsdiskursen – Norges gamle selvstendighet, båndene til Danmark, og fiendskapet med Sverige – var til stede, men var ennå ikke fastnet i historieforståelsen til Wergeland eller Sars. Snarere kan de knyttes til patriotismens fedrelandsforståelse, hvor helstat, fødeland og kosmopolitisk rasjonalisme overlappet hverandre.

135. Evju 2010: 169.

For Christian Frederik skulle adressene først og fremst legitimere oppstanden, i befolkningen og for omverdenen. Han la sterke føringer på innholdet. Adressene kan derfor ikke leses som en gjengivelse av «stemningen i folket», men de er heller ikke utelukkende bestemt av sin propagandafunksjon. Ulike adresseforfattere tolket foreleggene ovenfra på ulike måter. Dette kan sees i måten begrepet frihet blir forstått på. For byborgerne i Trondheim handlet det om en frihet til å fremme næringsvirksomhet og vitenskap. For andre, som sorenskriver Kaasbøll, betydde frihet noe mer radikalt, nemlig forfatningsformer som sikret folkesuverenitetens prinsipper. Her peker adressene ut over prinsens erklæringer, mot en revolusjonær frihetsretorikk. For enda flere betydde frihet beskyttelse fra fremmed styre. Denne formen for frihet ble i adressene i stor grad formulert av landets prester. Den høystemte, kongetro retorikken skiller seg også fra den franske revolusjonære retorikken. Den er formulert i et tydelig religiøst språk og knytter folket tett til den tradisjonelle kongemakten og bekrefter dennes legitimitet.

Adressene fremhever en kombinasjon av brudd og kontinuitet som er karakteristisk for Skandinavia i revolusjonens tidsalder. En borgerlig omsorg for handel og vitenskap hadde røtter i den patriotiske diskursen fra 1790-tallet. Opplysningsideer som på 1790-tallet ble inkorporert i eneveldets statskontrollerte offentlighet, fremstod i 1814 som konstitusjonelle krav. På et mer grunnleggende plan får vi øye på hvordan lutheranske, paternalistiske tradisjoner antok ny mening i den nye politiske konteksten. Den politiske situasjonen i februar 1814 åpnet for nye fortolkninger og ny bruk av velkjente forestillinger. En ideologi som på 1700-tallet legitimerte det overnasjonale eneveldet, fremstod her som en pådriver for en norsk nasjonalisme. Adressene knytter også an til folkelige tradisjoner med dype røtter i de skandinaviske samfunnene. I den gamle sedvanetenkningen lå en kime til protest mot avhendingen til Sverige. I dette punktet konvergerer prestenes paternalisme med folkelig motstandstradisjon. De historiske kildene til eidsvollsadressenes retorikk må søkes også utenfor den borgerlige patriotismen.